

Αύτό σημαίνει ότι ή φύση έδωσε στόν καθένα το δικαίωμα νά ξάνη ο, τι θέλει, νά άποβλέπη στό κάθετι μέ σκοπό νά τά περιλάβη όλα ύπό την κατοχή του, νά τά χρησιμοποιήσῃ καύ νά τά άπρλαμση, ή φύση έδωσε στόν καθένα τό δικαίωμα νά άπολαμβάνη ο, τι δήποτε χρήσιμο καύ καρπώσιμο τού προσφέρεται. Στή φυσική κατάσταση ή χρησιμότητα καύ ώφέλεια, ή δύναμη καύ ή άσφαλεια είναι αύτά που συνιστούν τό μέτρο τό δικαίωμα.

Μιά τέτοια δύμας κατάσταση ήταν τόσο πολύ άγρια καύ τόσο λέγο λογική ώστε δέν ήταν βιώσιμη:

"Διότι τά άποτελέσματα ένός τέτοιου δικαίου ήταν σά νά μήν ύπηρχε καθόλου και μιά δικαιοσύνη".

Γιά τήν άκριβεια δέν ύπηρχε δύκαλο καύ άδικο μιά καύ ο νόμος τής ζωής ήταν:

"ο, τι μπορεῖ νά πάρη κάθε άνθρωπος τού άναλογεῖ καύ για τόσο διεστήμα μπορεῖ νά τό κρατήσῃ".

Πράγματι, έάν ο κανόνας είναι ή χρησιμότητα, όλοι έπιτρέπεται νά κάνουν, νά έπιδιώκουν, νά κατέχουν καύ νά άπολαμβάνουν ο, τι είναι χρήσιμο καύ τους άρεσεν. "Ετσι ή φυσική κατάσταση ήταν άναπόφευκτα "πόλεμος ^{όλων} έναντίνον ολων" (bellum omnium contra omnes). Αύτη ή κατάσταση ήταν άδυνατο νά συνεχιστή για πολύ καύ πραγματικά κάτω άπό συνθήκες που δημιουργήθηκαν κατά τήν φυσική αύτη κατάσταση προέκυψε ή άνάγκη ένός "συμφώνου" μεταξύ τῶν άτόμων, ώστε αύτά νά συγκροτήσουν κοινότητες μέ τάξη, δικαιοσύνη, έθιμα, ή θικότητα. Γενετικά, λοιπόν, ή πολιτεία έρμηνευται έδω ώς προϊόν σύμβασης τῶν άτόμων (κοινωνικό συμβόλαιο ή σύμφωνο). Τό "σύμφωνο" αύτο δέν παρουσιάζεται έδω ώς ένα ίστορικό γεγονός: ύποτεθεται ιτι ορισμένοι άνθρωποι συνέρχονται καύ συμφωνούν νά άναθέσουν τήν έξουσία σ'. έναν μονάρχη ή σ' ένα κυριαρχο πολιτικό σώμα, ώστε νά λάβη τέλος ο οίκουμενης πόλεμος¹. Μ' αύτό τό νόημα ή πολιτεία άποτελεῖ δύναμη που δεσμεύει τόν έγωνσμό τῶν άτόμων. Ο καθένας τώρα συγκρατεῖ δεσμευμένη τήν άπεριστηση του τάση του για ο, τι δήποτε έπιθυμεῖ καύ θέτει χαλινό στήν άκατάσχετη ροπή του πρός αύθαιρεσία. Βέβαια ο Hobbes άναγκάζεται νά άναγνωρίσῃ ιτι στέιτες πολιτείες δέν έχει έκλειφει άλστελα ή φυσική κατάσταση. Αύτη διατηρεῖ άκόμα τήν ίσχυ της μόνο που τώρα άνομάζεται κυριαρχία. Γιά τής κυριαρχίες πολιτείες ο πόλεμος ολων έναντίνον ολων είναι μιά τάση που βρέσκεται έν έξελέξει. Καύ ο πόλεμος αύτος θά είναι άιώνιος. Διότι για τής

σχέσεις τῶν κρατῶν μεταξύ τους, λέγει ο Hobbes, ὡσχύει πάντοτε τὸ homo homini lupus. Ἡ δύναμη καὶ ἡ ὀφέλεια παραμένουν οὐσιαστικά χαρακτηριστικά στὴν ζωὴ τῆς κοινότητας. Ὅπως στὴ φύση δέν ὡσχύουν αἰώνιες ἀληθείες ἔτσι καὶ στὴν πολιτεία δέν ὡσχύουν αἰώνιοι κανόνες, ὡσχυρέζεται ο Hobbes. Λλά φαίνεται δέ τι αὐτὸς δέν ήταν πρόθυμος νά ἐπιμείνη στὴν πεποίθησή του ὅτι στὴν κοινωνία δέν ὡσχύουν αἰώνιοι κανόνες, μιὰ καὶ ἡ πεποίθησή του αὐτή περιοριζόταν ἀπό τὴν ἀρχή τῆς δύναμης καὶ τῆς ὀφελιμότητας. Πράγματι, σὲ μιὰ ὁδεολογία τῆς δύναμης, σάν αὐτήν ἐδῶ, ἡ δύναμη καὶ ἡ ὀφέλεια πρέπει νά προϋποτίθενται ὡς σταθερό μέτρο καὶ κανόνας.

Ἐπιπλέον ο Hobbes βλέπει ἀτομικιστικά καὶ τὴν ἕδια τὴν πολιτεία. Διερωτᾶται ὅμως γιατί τὰ ἀτομα νά μή μποροῦν νά συνεργάστοῦν ὅπως τὰ μεριμῆκατα καὶ οἱ μέλισσες. Ἐνῶ αὐτά τὰ ζῶα διέπονται ἀπό μιὰ φυσική ἀρμονία, οἱ ἄνθρωποι δέν μποροῦν νά ἑναρμονιστοῦν παρά κατόπιν ἐνός τεχνητοῦ συμφώνου. Καύ τό σύμφωνον συνάπτεται μεταξύ τῶν ἕδιων τῶν πολιτῶν κατά πλειοφηφίαν, ὅχι μεταξύ πολιτῶν καὶ μιᾶς ἀρχουσας δύναμης (ὅπως στὸν Locke καὶ στὸν Rousseau). Ἔτσι περίπτωση ἀνταρσίας δέν ὑφίσταται, γιατί τό συμβόλαιο δέν ἔγινε μεταξύ ἀρχοντος καὶ πολιτῶν. Ή αὐτό τό υδημα οἱ πολύτες δεσμεύονται ἀπό τό σύμφωνο στό ὅποῖο κατέληξαν, ἐνῶ ὁ ἀρχων δέν οεσμεύεται ἀπό κανένα συμβόλαιο. Ἡ ἀνώτατη ἔξουσία, ὅπως τὴν ὄνομάζει ο Hobbes, ο 'Ανώτατος "Ἄρχων (Souvereign)" ἀσκεῖ ἀπεριόριστη δύναμη. Μπορεῖ νά ἀσκῇ λογοκρισία ὅχι για νά καταπίνει τὴν ἀληθεία ἀλλά για νά περιφρουρήσῃ τὴν ἐσωτερική εἰρήνη : ἔνα δόγμα ἔχθρικό κρός τὴν εἰρήνη δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀληθινό. "Αν η ἀνώτατη ἔξουσία ἀσκεῖται δεσποτικά, αὐτό δέν εἶναι ἐντελῶς κακό καὶ "ο. χειρότερος δεσποτισμός εἶναι προτιμότερος ἀπό τὴν ἀναρχία"¹. "Αν η κυβέρνηση εἶναι δεσποτική καὶ καταπιεστική, αὐτό δέν σημαίνει δέ τι οἱ πολύτες πρέπει νά καταφύγουν στὴν ἀνταρσία. Ἡ ἀνταρσία εἶναι κακό, πρῶτον γιατί συνήθως ἀποτυγχάνει καὶ ὑστερα γιατί ἀκόμα κι ἀν ἐπιτύχη γίνεται κακό παράδειγμα καὶ διδάσκει τοῖς ἄλλους νά στασιάζουν². Ἐδῶ ο Hobbes βρέσκει εύκαιρα νά ἐκθέσῃ τές ἀπόφεις τους για τὴν ἐλευθερία καὶ τόν ἔξαναγκασμό.

Ἐκεῖνοι, ἕδιαίτερα, πού ἐνεθάρρυναν τοὺς ἀνθρώπους νά τείνουν πρός

1. "Οπως γράφει, για λογαριασμό τοῦ Hobbes. ὁ Russell, 242.

2. π.β. Russell, 241 κ.έ.

άναταραχές καί στάσεις κατά τῶν καθεστώτων εἶναι τά ἐγκώμια τῶν ἀρχαίων συγγραφέων για τήν ἐλευθερία. 'Ο Hobbes δύνει ἔναν ὄρισμό τῆς ἐλευθερίας ἀξιοσημεῖνωτο : ἐλευθερία εἶναι ἡ ἀπουσία ἐξωτερικῶν ἐμποδίων στήν κύνηση. "Ο, τι κινεῖται ἀβίαστα καί ἀνεμπόδιστα εἶναι ἐλεύθερο, λ.χ. τό πουλό πού πετάει στὸν οὐρανό ἢ τό φυτό πού μεγαλώνει φυσιολογικά. Τό πουλό ὅμως κατ' ἀνάγκην πετάεις εἶναι στή φύση του νά πετάῃ καί τό φυτό ἐκ φύσεως καί κατ' ἀνάγκην ἀναπτύσσεται. 'Η ἐλευθερία λοιπόν αύτή εἶναι συνταιρισμένη τήν ἀναγκαιότητα. 'Ανάλογα κάθε θέληση τοῦ ἀνθρώπου ἔχει κάποιο λόγο καί ἔχει ἀναγκαιότητα. Ού πολύτες λοιπόν εἶναι μόνον ἐλεύθεροι στὸς περιπτώσεις πού δέν ἐμποδίζεται ἡ συμπεριφορά τους ἀπό τοὺς νόμους. Αύτή ἡ ἐλευθερία δέν ἔχει κανένα εύρυτερο νόημα, γιατί οἱ νόμοι προσδιορίζουν καί κατοχυρώνουν τή λογική δομή τῆς κοινωνίας. "Οτις ἡ δομή αύτή θεμελιώνεται πάνω σέ δεδομένα, πού παρέχονται ἀπό τόν ἔδυτο τό φυσικό νόμο, ἐξηγεῖ πῶς δικαιολογεῖται ἐδῶ καί ἐπιβάλλεται ἡ ἀπουσία τῆς ἐλευθερίας καί συγκεκριμένα ὁ παραμερισμός τῶν ἀτομικῶν παρορμήσεων καί ἡ ἐναρμόνιση τῆς πράξης πρός τύς ἀρχές καί ἀξίες τῶν νόμων καί τῆς ἡθικῆς τῆς ὀρθολογικής ὀργανωμένης κοινωνικῆς ζωῆς. 'Ο ἄνθρωπος "πρέπει νά εἶναι ὕπαντοι ημένος ἀν ἔχη τόση ἐλευθερία μέ τούς ἄλλους ἀνθρώπους ὅση θά ἐπέτρεπε καί στούς ἄλλους νά ἔχουν μαζί του". Σημασία σ' αύτον τόν κανόνα ἔχει ἡ ἀμοιβαίνα παραχώρηση ἐλευθερίας : γιατί θά ήταν ὀλέθριο νά παραχωρήσει στούς ἄλλους ἐλευθερία χωρίς αύτούς νά εἶναι πρόθυμοι νά δώσουν σ' ἐσένα. 'Η ἀμοιβαίνα ἐμπιστοσύνη, τό πνεῦμα συμβιβασμοῦ καί ἡ τήρηση τῶν συμφωνιῶν ἐκ μέρους ὅλων τῶν μελῶν, τά ὄποια κατέληξαν στήν ἀπόφαση νά συνάψουν σύμφωνο καί νά συγκροτήσουν πολιτεῖες ἡ κοινοπολιτεῖες, αύται εἶναι τά στοιχεῖα πού ἐξασφαλίζουν τήν ἐλευθερία. "Αλλωστε ἡ ἀμοιβαίνα ἐμπιστοσύνη καί τό πνεῦμα συμβιβασμοῦ εἶναι τό στήριγμα τῆς κοινωνίας. Τό πρόβλημα ὅμως εἶναι πῶς μποροῦμε νά θεωρήσουμε μ' αύτή τή βάση λογικά δυνατή τήν κοινωνία. Διότι οἱ ἄνθρωποι διέπονται ἀπό ἀντικοινωνικές τάσεις κι 'έτσι ἡ ἀμοιβαίνα συμφωνία, καί τό πνεῦμα συμβιβασμοῦ δέν πρέπει νά ἀναμένεται ὅτι θά ἐκδηλώνονται αὐθόρμητα. Ού ἄνθρωποι εἶναι φιλόδοξοι, πλεονέκτες, φιλοχρήματοι, γεμάτοι πάθη. Πῶς, λοιπόν, θά ἐξασφαλιστοῦν οἱ συμφωνίες; 'Ο Hobbes ἐπικαλεῖται ἐδῶ τό αἰτημα τοῦ ἐξαναγκασμοῦ καί δόηγεῖται σέ μια θεωρία τῆς κυριαρχίας : 'Η ἀσφάλεια δέν κατοχυρώνεται μέ "συμφωνίες χωρίς έφος"¹.

Αύτές είναι άπλα λόγια που δεν έχουν πάρα εύθραυστο χώρος καί για να ζηχύουν άπαιτεταις ο φόβος μιᾶς δύναμης ή όποια θά μπορή να έξαναγκάζη¹, άνακόπτονταις έτσι την άγτικοινωνική τάση τῶν ἀτόμων. Πρόκειται για μιά προβολή τῆς βίας, μιά καί το κύρητρο είναι έδω ο φόβος τῆς τιμωρίας καί ταύτιση τῆς βίας μέ την κυριαρχία : ή κυβέρνηση ἐπιβάλλεται μέ τή βία, ἀδιαφόρο διν αὐτή κάγει χρήση τῆς βίας ή δχι. Καί τούτο γιατί ή εύθυνη τῆς κυβέρνησης ἀπέναντι στά ἄτομα που συνήψαν τό συμβόλαιο είναι πολύ βαρειά : τά ἄτομα παραιτούνται τοῦ δικαιώματος τῆς αὐτοάμυνάς τους καί ἀναθέτουν σ' ἕναν δικτιώπο ή σέ μιά συνέλευση ἀνθρώπων τήν κατοχύρωση τοῦ δικαιώματος αύτοῦ. "Έτσι τό κράτος είναι έξουσιοδοτημένο ἀπό δλα τά ἄτομα νά περιφρουρή τήν εἰρήνη καί τήν ἀμυνά τους². Γιατί τό ἐπειδή διμως αύτό ο φορεύει τῆς έξουσίας πρέπει νά είναι παντοδύναμος. Μέση ὁδός δεν ύπάρχει : ή θά έχουμε μιά ἀπόλυτη έξουσία ή μιά πλήρη ἀναρχία. 'Επειδή ἀκριβῶς ο Hobbes θεωρεῖ τήν κοινωνία σάν ἔνα δργανικό σύστημα τοις λειτουργεῖ μόνον μέσω τῶν καθιερωμένων ἀρχῶν του, ο κυβερνήτης είναι ἀνάγκη νά συγκεντρώνη δλες τύς έξουσίες. Κάποιος πρέπει νά έχῃ σ' δλα τά δητήματα τόν τελευταῖο λόγο καί αύτός που τόν ἐπιβάλλει δεν μπορεῖ νά είναι δλλος ἀπό τόν ἀρχηγό τοῦ κράτους. Συμβαίνει, βέβαια, συχνά ο ἀπόλυτος κυρίαρχος νά ταυτίζεται στά μάτια τῶν ἀτόμων μέ τόν τύπον, ἀλλά τό μέσος πρός τήν τυραννία δεν είναι παρά ἀντιπάθεια πρός μιά συγκεκριμένη μορφή διακυβέρνησης. 'Ο ἐνθουσιασμός για τήν ἑλευθερία έξηγενται μέ μιά συναίσθηματική ύπερβολή ή ἀπό ύποκρισία.

(VI) ΣΥΜΠΕΡΛΗΜΑ

'Ο Hobbes είναι ενας φιλόποιος σκαφῶς ἐμπειριστής καί συγχρόνως καλός ἐκτιμητής τῶν μαθηματικῶν, πρόγμα σπάνιο στόν ἀγγλικό ἐμπειρισμό.³

1. Leviathan, 14.

2. Leviathan, 17.

3. 'Ο Russel, 234, ο ὅποιος είναι ὑδαίτερα εύανσθητος πάνω στό σημεῖο αύτό, γράφει :

"Πρίν ἀπό τήν ἑποχή μας θά ήταν ἀδύνατο νά βροῦμε φιλοσόφους οι ὅποιοι νά είναι ἐμπειριστές καί νά ἀποδέδουν ὥστόσο τή δέουσα σημασία στά μαθηματικά. Από τήν ἀποφή αύτή ή ἀξία τοῦ Hobbes είναι μεγάλη".

Εἶναι ὅμως βιαστικός σέ ὄριστικές λύσεις, ἀδιαφορεῖ για τήν ἐπιστημονική λεπτομέρεια καί παρακάμπτει τά ἐνοχλητικά γεγονότα. "Ἐτσι π.χ., ἐνῶ εἶχε μιά σοβαρή κατάρτιση στά μαθηματικά, ὁ δηγήθηκε ἀνόητα στήν πεπούθηση ὅτι ἀνακάλυψε τόν τετραγωνισμό τοῦ κύκλου. 'Εξετέθη μάλιστα σέ μεγάλο βαθμό καθώς περιεπλάκη σέ μιά περιπέτεια δύχως νόημα ἢ ὅποια τόν ἔξημόν της ἀφάνταστα : ἐνεπλάκη σέ μιά μεγάλη συζήτηση πάνω στό θέμα τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου μ' ἔναν καθηγητή τῆς γεωμετρίας στήν 'Οξφόρδη, ὁ ὁποῖος δύνομαζόταν Wallis καί πού κατάφερε νά τόν γελούσοποιήσῃ καί νά τόν παρουσιάσῃ ἀνόητο.¹

Παρά τά μειονεκτήματα αύτά ἢ φιλοσοφία τοῦ Hobbes παρουσιάζει τό ὖδιαύτερο προσδύο ὅτι διέπεται ἀπό τάξη καί χαρακτηρίζεται ἀπό σαφήνεια, χαρακτηριστικά τά ὅποια δέν εἶναι ἐπίσης συνήθη στά φιλοσοφικά σύστηματα τοῦ 17ου τούλαχιστον αἰώνα. 'Ο Hobbes ἀποτελεῖ ἔνα λαμπρό παράδειγμα τοῦ ἀφορισμοῦ τοῦ Bacon ὅτι "ἢ ἀλήθεια ἀναπηδᾶ πιο εὔκολα ἀπό τό λάθος παρά ἀπό τήν ἀσάφεια". Καί θά προσυπέγραφε ἀνεπιφύλακτα τή ρήση ὅτι "δέν ὑπάρχει τύποτε σαφές στό νοῦ ἐνός φιλοσόφου πού νά μήν μπορεῖ νά ἔκφρασθῇ σαφῶς".

Τό ὅλο σύστημα τοῦ Hobbes ὄργανώνεται μέ τάξη καί σαφήνεια πάνω στήν ἀρχή τῆς κύνησης. Οὐ ὑλιστικές ὅμως, νομιναλιστικές καί μηχανιστικές του ἀπόψεις προκάλεσαν ἀντιδράσεις καί ὖδιαύτερα ἐκ μέρους ὄρισμένων στοχαστῶν τῆς Σχολῆς τοῦ Cambridge οὐ ὁποῖοι ἀπέβλεπαν πρός μιά νέα μορφή πλατωνισμοῦ. 'Ο πιο σημαντικός ἀνάμεσα στοὺς πλατωνιστές τοῦ Cambridge ήταν ὁ Ralph Cudworth (1617-1688), ὁ ὁποῖος ἐπιχείρησε νά εἰσαγάγη στή νέα φυσική ἐπιστήμη τήν τελεολογική στυγμή τῆς πλατωνικῆς ἰδέας, τῆς ἀριστοτελικῆς ἐντελέχειας καί τῶν στωϊκῶν σπερματικῶν δυνάμεων, θέλοντας μ' αὐτό τόν τρόπο νά ξεπεράσῃ τήν μηχανιστική ἐξήγηση τοῦ σύμπαντος.²

'Αλλ' ἡ μεγάλη ἐπιτυχία τοῦ Hobbes ήταν σάν ἔκεινη τοῦ Machiavelli πρύν ἀπ' αὐτόν καί τοῦ Nietzsche μετά ἀπ' αὐτόν : ἐνθουσιαστική ἔκφραση τῆς σκέψης τοῦ φυσικοῦ δικαίου καί φιλοσοφία τῆς δύναμης πού πρῶτοι ελ-

1. Bλ. Russel, 237.

2. "Αλλα μέλη τῆς Σχολῆς τοῦ Cambridge ήταν οἱ Samuel Parker (1640-1688), Henry More (1617-1687) καί John Smith (1618-1652). Bλ. E. Cassirer, Die platonische Renaissance in England und die Schule von Cambridge, Berlin 1932.

χαν προβάλεις ού σοφισταί." Ετσι ή φιλοσοφία του Hobbes έμφανίζεται ώς ή έπαναστατικώτερη θεωρία της έποχής του κυρίως χάρη στήν πολιτική σκέψη. Η πολιτική φιλοσοφία του χαρακτηρίζεται από εναν άτομιστικό δρθολογισμό, δύοπονος: στηρίζεται στήν άρχη ότι κύρητρο της άνθρωπινης συμπεριφορᾶς είναι τό άτομικό συμφέρον καί επομένως ή κοινωνία δέν είναι παρά τό κατάλληλο μέσον μέτρο δύοπονο έξυπηρετεῖται δι σκοπός τού άτόμου, δι έπωφελέστερος τρόπος ζωῆς μέ τήν άνταλλαγή άγαθῶν καί ύπηρεσιῶν καί ή περιφρούρηση της άτομικής άσφαλείας. Τό άτομα θέλουν νά ζοῦν άσφαλῶς καί νά έχουν τούς δρόμους καί τά μέσα της ζωῆς τους έξασφαλισμένα. "Ετσι ή άπολυτη έξουσία του κυβερνήτη είναι τό λίναγκανο συμπλήρωμα τού άτομισμού τους. Τό κέντρο λοιπόν είναι τό άτομο καί τά πάντα κινούνται γύρω από τά συμφέροντά του. Η άνθρωπότητα είναι ενας μεγάλος δργανισμός, που άποτελεῖται από χωριστούς δργανισμούς-άτομα καί τό ιράτος είναι ενας έξωτερης συνεκτικός δεσμός πού τά συγχρατεῖ, τό ένισχυει καί τά συμπληρώνει. Τό άτομικό συμφέρον είναι δι καθοδηγητικός παράγων της ζωῆς.

Η πολιτική σκέψη του Hobbes ήταν έκφρασμένη μέ τόση δραστική λογική καί είχε τόσες δυνατότητες νά άπλωθη οξ εύρυτερο κοινό, που ή έπειδρασή της σ'όλη τή μετέπειτα άνάπτυξη της πολιτικής φιλοσοφίας ήταν έξαιρετη κάτισχυρή καί καρποφόρα. Πρόσο μεγάλη ήταν ή έπειδραση αύτη, γίνεται αίσθητό τόν 19ο αιώνα μέ τήν ένσωμάτωση τῶν πολιτικῶν ίδεων τού Hobbes οτήν ριζοσπαστική πολιτική φιλοσοφία τού άφελιμισμού καί στή θεωρία της κυριαρχίας τού J. Austin. Η εύρυτητα έξαλλου της πολιτικής σκέψης τού Hobbes έξηγει πῶς ήταν δυνατό μ' αύτην νά γίνη πολύ καλή προπαγάνδα έκμέρους καθεστώτων τά δύοα αύτη ύποστήριξε ίδεολογικά. Πέραν δύος τῶν προεκτάσεων αύτῶν, δέξια έχει ή ίδια ή πολιτική φιλοσοφία τού Hobbes, σκέψη ξεκάθαρη καί μέ ζηλευτή λογική δργανωμένη, που μάς δύνει τό άκριβές μέντρο τού άναστήματος του, τή δύναμη τού πνεύματος του καί τό μεγαλείο του.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

- (1) Ποιες έπειδράσεις ύπέστη δι Hobbes στή διαμόρφωση της σκέψης του;
- (2) Γενικός χαρακτηρισμός τού συστήματος. Ποιά είναι ή κεντρική άρχη τού συστήματος;
- (3) Ορισμός της φιλοσοφίας καί σχέση αύτης πρός τή θεολογία.
- (4) Εξδη σωμάτων καί περιοχές της φιλοσοφίας.
- (5) Τό σύμπαν ώς σῶμα : είναι δι Hobbes ματεριαλιστικός;

- (6) Νομιναλισμός και α' αίσθησιοκρατία.
- (7) 'Ο ανθρωπος είναι έλευθερος;
- (8) Μηχανιστική έξηγηση του σύμπαντος. 'Η άντεραση της Σχολής του Cambridge.
- (9) 'Από ποιές βασικές άποψεις του Hobbes άναπτυσσεται ή ήθική του;
- (10) Θέληση για δύναμη και λογική ως άρχες της άνθρωπινης ζωής.
- (11) Νατουραλιστική έρμηνεία της γένεσης της πολιτείας.
- (12) 'Ατομικισμός και κυριαρχη έξουσία.
- (13) 'Η "φυσική κατάσταση" των άνθρωπων και το πολιτικό σύμφωνο.
- (14) Διαφορά του κοινωνικού συμβολαίου του Hobbes και έκεινου του Locke και Rousseau.
- (15) Δεσποτισμός και άναρχία.
- (16) Τι είναι έλευθερία;
- (17) Κριτική της φιλοσοφίας του Hobbes στα βασικά της σημεῖα. 'Η σημασία της πολιτικής του σκέψης.

III. JOHN LOCKE

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κείμενα

Collected Works, London 1853 καί 1961.

Essay Concerning Human Understanding, ἔκδ.J.W.Yolton, 2 τόμοι, London 1961.

"Εργα καί μελέτες

Aaron R.J., John Locke, Oxford, 2η ἔκδ., 1955.

O'Connor D.J., John Locke. A Critical Introduction, Baltimore 1952.

Gough J.W., John Locke's Political Philosophy, Oxford 1956.

Krakowski E., Les Sources médiévales de la philosophie de Locke. Paris 1915.

Leyden W.yon, John Locke and Natural Law, "Philosophy" 31 (1956).

Polin R., La Politique de John Locke, Paris 1960.

Yolton J.W., John Locke and the Way of Ideas, Oxford 1956.

(I) ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Γεννήθηκε στις 29 Αύγουστου τοῦ 1632, ἐκατό χρόνια μετά τὸν Montaigne καί τρεῖς μῆνες πρὸν ἀπὸ τὸν Spira, στὸ Wrington κοντά στὸ Bristol. Ἀνατράφηκε ἀπὸ τοὺς γονεῖς του μὲ τὸ αὐστηρὸν πνεῦμα τοῦ πουριτανισμοῦ. Ἀφοῦ πῆρε τὰ πρῶτα μαθήματά του στὸ σχολεῖο τοῦ Westminister, μιῆκε στὸ κολλέγιο "Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ" στὴν Ὁξφόρδη καί μυήθηκε στιήν ἀριστοτελική-σχολαστική φιλοσοφία τοῦ Μεσαίωνα, τὴν ὅποια ὅμως, ἀν καί ἦταν ἔνας ταλαντούχος μαθητής, ἐλάχιστα ἀγάπησε. Πολὺ νωρίς γνώρισε γραπτά τοῦ Bacon, τοῦ Gassendi καί τοῦ Descartes καί συνδέθηκε μὲ τὸν περίφημο χημικὸν Boyle. Τό ἐνδιαφέρον του για τὴν φιλοσοφία τὸ ξύπνησε για πρώτη φορά ὁ Descartes τοῦ ὅποιου συγγράμματα ἔπεισαν τυχαῖα στὰ χέρια του. Τό 1658 ἀφιένωσε υπὲρ φιλοσοφία τὴν διδακτορική του ἔργασία. Ήστάσσο οὐ κάμιες σπουδές του στὴν Ὁξφόρδη ἦταν οὐ φυσικές ἐπιστήμες καί ἡ λατρική, ποὺ δέν ἤσκησε ποτέ στὴν πρᾶξη.

Μετά τὰς σπουδές του γνωρίστηκε μὲ τὸν λόρδο Ashley (ἀργότερα Shaftesbury), μὲ τὴν οὐκογένεια τοῦ ὅποιου συνδέθηκε για πολὺ καὶροῦ ὡς οὐκοδιεσμαλος καί σύμβουλος. Μοιράστηκε τὰς περιπέτειες καί τὰ ταξίδια του καί ἔζησε σπαταλώντας σὲ ἀπραξία πολλά πολύτιμα χρόνια. Μετά τὴν Γαλλία ταξίδεψε στὴν Ολλανδία (1683) καί ἔκει ἔμεινε κρυμμένος περνώντας πύλη σὲ πόλη (Utrecht, Cleve, Amsterdam), γιατί κατεδιώκετο ὡς ὕποπτος ὅτι

ἔγραφε ἔχθρικά συγγράμματα ἐναντίον τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης. Μετά τὴν ἀγγλική ἐπανάσταση τοῦ 1688 ἐπέστρεψε στήν πατρίδα του.

Μετά τό 17ο αἰώνα ζούσε, χωρές νά εἶναι σέ θέση νά ἐπιδεύξῃ ἐπιστημονική δραστηριότητα, στό ἀγρόκτημα ἐνός φύλου του στήν κομητεία Essex καί σέ ἡλικία 73 χρόνων, τὴν 28η Ὁκτωβρίου τοῦ 1704, πέθανε.

Τό 1687 ὁ Locke τελείωσε τό κύριο φιλοσοφικό του ἔργο "Δροκύμιο περὶ τῆς ἀνθρωπίνης μοήσεως" πού τό συνέθετε ἕδη ἀπό τό 1670. Τό ἔργο αὐτό, στό ὅποιο ἔγινεται χυρίως ἡ φιλοσοφική σημασία τοῦ Locke καί μέ τό ὅποιο αὐτός κατέλαβε μιά σημαντική θέση στήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, δημοσιεύτηκε τό 1689 καί τό 1690 ὑπό τόν τύτλο *An Essay concerning human understanding*. Μέσα σέ 14 χρόνια, ὡς τό θάνατο τοῦ Locke, τό ἔργο γνώρισε ἔξη ἐκδόσεις. Διαρθρώνεται σέ τέσσερα βιβλία :

Τό πρῶτο ἀναφέρεται στές ἔμφυτες ἔννοιες.

Τό δεύτερο ἀφορᾶ τήν ἀληθινή ἀρχή τῆς γνώσης.

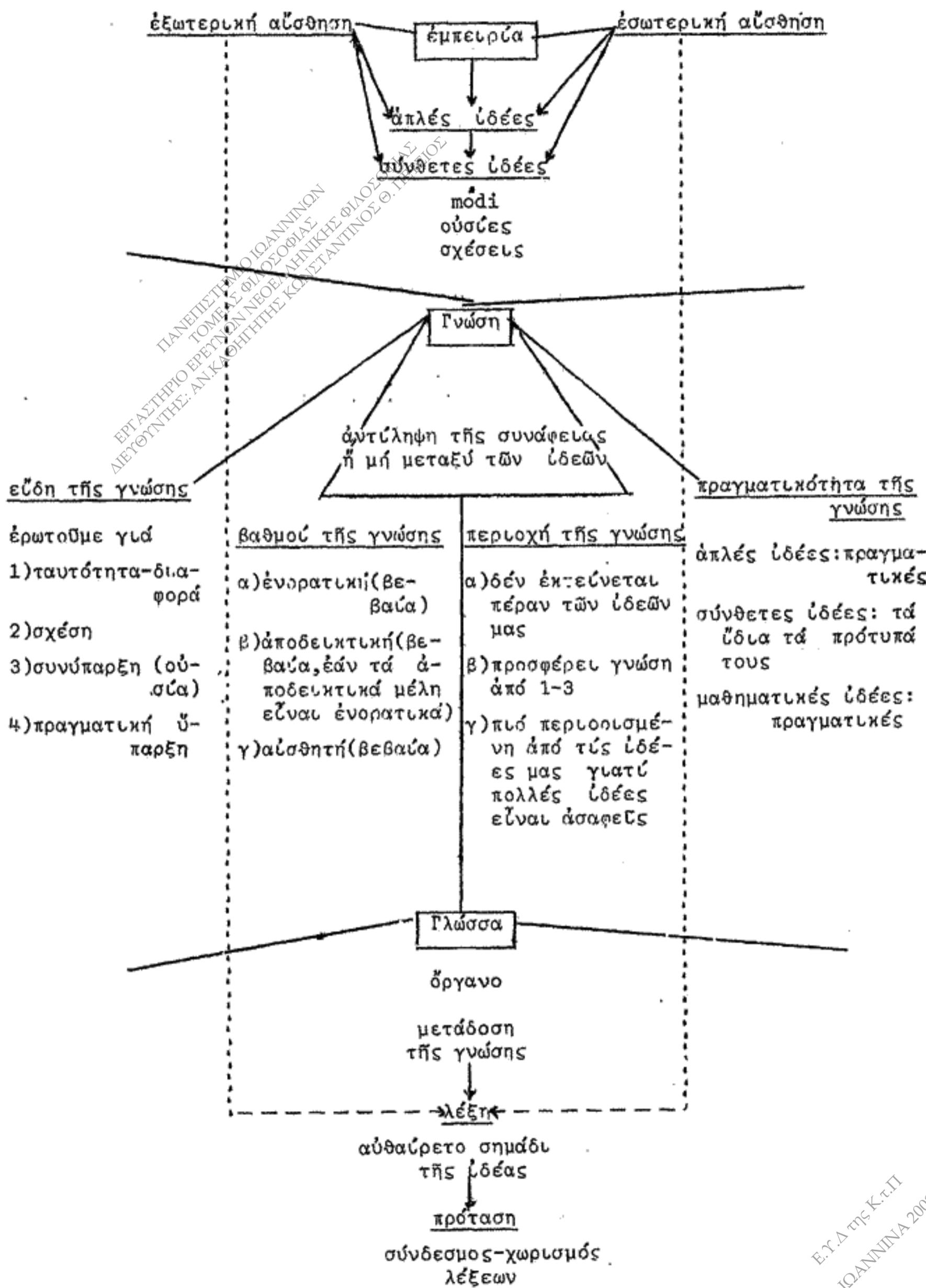
Τό τρίτο περιέχει τήν φιλοσοφία τῆς γλώσσας.

Τό τέταρτο παρουσιάζει τήν καθαυτό γνωστοθεωρία.

'Από τά σαράντα περίπου ἄλλα δημοσιεύματά του φιλοσοφικό ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ τέσσερες "'Ἐπιστολές περὶ ἀνεξιθρησκείας" (1689-1704), οἱ "Στοχασμοί περὶ ἀγωγῆς" (*Thoughts on education*, 1693) καί τό σύγγραμμα "The reasonableness of Christianity , as delivēred in the scriptures" (1698).

Καθώς θά φανῇ ἀπό τήν ὅλη ἐξέταση πού ἀκολουθεῖ, ἡ πολιτική φιλοσοφία τοῦ Locke παρουσιάζει ξεχωριστό ἐνδιαφέρον αὐτή περιλαμβάνεται σέ δυσ δοκύμια (*Two Treatises of Government*, γραμμένα τό 1681) πού δημοσιεύτηκαν τό 1690 γιά νά ὑποστηρίξουν τήν ἐπανάσταση. Τό ἔργο ὅμως πραγματευόταν μέ ἀπλό, σοβαρό καί λογικό τρόπο τές πιστή σημαντικές φιλοσοφικές καί πολιτικές ἀπόψεις πού προσέφερε ἡ παράδοση. Οἱ ἰδέες αὐτές προωθήθηκαν ὥς τόν 18ο αἰώνα καί ἔγιναν ἡ μήτρα στήν ὅποιά ἐκκολάφτηκε καί ἀναπτύχθηκε ἡ μετέπειτα ἀγγλική καί γενικά εύρωπα ἡ πολιτική φιλοσοφία.

ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΟΥ LOCKE

(II) ΤΟ ΒΑΣΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Στόν πρόλογο τοῦ κύριου έργου του ""Ερευνα για τήν ἀνθρώπινη υδησην"" ὁ Locke διηγεῖται μέ τῇ μορφῇ "'Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἀναγνῶστην'" ὅτι κάποτε (ζωσ γύρω στά 1670) πέντε-ἕξη φύλοι του στὸ δωμάτιο του συζητοῦσαν για κάθε εἶδους προβλήματα (προφανῶς μεταφυσικοῦ χαρακτήρα) ἀλλά περιπλέκονταν σὲ ἀνυπέρβλητες δυσκολίες καὶ σὲ ἀλυτες ἀμφιβολίες, ὥστε νά μή μιοροῦν νά φτάσουν σὲ κανένα συμπέρασμα. Τότε τοῦ ἦρθε ἡ σκέψη "ὅτι εἴχαμε πάρει ἔναν ἐσφαλμένο δρόμο καὶ ὅτι θά ἐπρεπε κανεῖς ἀπό τὴν ἀρχή τέτοιων ἐρευνῶν νά ἔξετάξῃ καὶ νά βλέπῃ τές ἵκανοτητές του", ὅτι ὅλες οἱ φιλοσοφικές ἐρευνητικοῦ προϋποθέτουν μιάν ἐρευνα για τήν ἔκταση τῶν δυνατοτήτων τῆς υδησῆς μας καὶ μιά ἔξεταση, ποιά ἀντικείμενα κεῖνται μέσα στή σφαῖρα τῆς υδησῆς καὶ ποιά ἄλλα κεῖνται πέραν τοῦ ὄπτικοῦ κύκλου της. Διότι, ὅταν προχωρή κανεῖς πέρα ἀπό τά ὄρια, ἐκεῖ ὅπου ἡ υδηση ἀδυνατεῖ νά σταθῇ πάνω σὲ βάσιμο ὑπόβαθρο, δέν εἶναι παράξενο νά γεννιῶνται συνεχῶς νέα προβλήματα καὶ διενέξεις πού μόνον τήν ἀμφιβολία αύξανουν καὶ ὀδηγοῦν σὲ πλήρη σκεπτικισμό. Ἀντίθετα πρὸς αὐτό, ἔνας δρόμος μόνον ὑπάρχει : νά κάνῃ κανεῖς τό ὅδο τό γιγνώσκειν ἀντικείμενο γνῶσης. Πρόθεση τοῦ Locke εἶναι ἔτσι " νά ἐρευνήσῃ τήν ἀρχή, τήν βεβαιότητα καὶ τήν περιοχή τῆς ἀνθρώπινης γνῶσης, καθώς καὶ τά θεμέλια καὶ τῆς διαβαθμίσεις τῆς πύσης, τῆς γνώμης καὶ τῆς συγκατάθεσης". Συγκεκριμένα αὐτός ἔθεσε ὡς σκοπό :

- (1) Νά ἔξηγήσῃ πῶς καὶ μέ ποιά μέσα φύλανει ἡ υδηση στές ἔννοιες της για τά ἀντικείμενα.
- (2) Νά προσδιορίσῃ τό βαθμό τῆς βεβαιότητας, τῆς σαφήνειας καὶ τῆς ἔκτασης τῆς γνῶσης μας.
- (3) Νά ἐρευνήσῃ τά ὄρια μεταξύ γνώμης (δοξασίας) καὶ γνῶσης καὶ
- (4) Νά ἐρευνήσῃ τές βασικές προτάσεις σύμφωνα μέ τές ὄποιες ὀφελούμε νά προσδιορίσουμε τές πεποιθήσεις μας σέ πράγματα στά ὄποια δέν ὑπάρχει σύγουρη γνῶση.

Μέ τήν προβολή τέτοιων προβλημάτων ὁ Locke θεωρήθηκε ὡς θεμελιωτής τῆς κυριτεκῆς γνωσιοθεωρίας ὡς αύτοτελοῦς ἐπιστήμης. Ἡ μεγάλη ἀστορική του σημασία ἔγκειται στό ὅτι για πρώτη φορά τοιδί γνωσιολογικό πρόβλημα παρουσιάστηκε μέ πλήρη συνεύδηση τόσο θεμελιακό καὶ μέ τέτοια βασική σπουδαιότητα. Ὁ Locke ἔγινε ἔτσι ὁ πρόδρομος τοῦ Kant καὶ ὁ εἰσηγητής τῆς σύγχρονης γνωσιοθεωρίας¹.

1. Reininger, 20.

Βέβαια ό Descartes καί ό Bacon είχαν έπισης άσχοληθή μέ παρόμοια προβλήματα : ό Descartes βρέσκει τήν άρχη τής γνώσης μας προκάντων στές έμφυτες έννοιες, τό κριτήριο τής γνώσης στή σαφήνεια καί εύκρινεια τῶν παραστάσεών μας, τά δρις της στή λογική διαπεραστικότητα τού περιεχομένου τής συνείδησης σ' αντίθεση πρός τό άπλο αίσθητό καί φαινομενικό. 'Ο Bacon βλέπει πάλι τήν άρχη τής γνήσιας γνώσης στήν έπενδυγεια τῶν πραγμάτων πάνω στό πνεύμα μας, τό κριτήριο της στόν άποχωρισμό τής ύποκειμενικότητας, τά δρις της στό φυσικό, ἐνῷ τό ύπερφυσικό μένει νά τό αφήσουμε στήν πέστη. Καί ού δυό δύμας έθιεσαν γνωσιοθεωρητικά προβλήματα μέ μεθοδολογικές προθέσεις : ζητούσαν μιά νέα, ύποφερτή καί ήναγνωρέσιμη βάση πάνω στήν δύοντα θά ταν δυνατή ή κατασκευή ένδος νέου οίκοδομήματος φυσικής καί μεταφυσικής γνώσης. Θεωρύα δρις καί κριτική τής γνώσης ώς αύτοσκοπό καί ώς μοναδικό άντυκεύμενο έρευνας βρέσκουμε γιατί πρώτη φορά στόν Locke.

(III) Η ΜΕΘΟΔΟΣ

Συνέσταται ή προσπάθεια τού Locke σέ μιά έρευνα για τήν ούσια τής φυχής ή για τή σχέση της πρός τό σῶμα ή πρόκειται για μιά φυσικο-φυσιολογική θεωρύα τής αίσθητής ἀνεύληψης (δηλαδί στόν Descartes καί στόν Hobbes); Στήν πραγματικότητα αύτός προτίθεται νά βαδίσῃ πάνω στό δρόμο μιᾶς άπλης διεργασίας (in this historical plain method) καί υά παραστήσῃ πῶς φθάνει ο διάνθρωπος στές παραστάσεις . καί στές έννοιες του για τά πράγματα κι' επίση νά βρή ένα μέτρο για τή βεβαυδητά τής γνώσης μας καί τά θεμέλια τής δύναμης τού πνεύματός μας νά πεύθεται. Πάνω σ' αύτό τό δρόμο τής περιγραφής καί τής ήνδιλυσης, τής έξαρθρωσης τῶν περιεχομένων τής συνείδησής μας καί τής ήναγωγής τους σέ θεμελιακά συστατικά μέρη, έλπιζει νά μπορέσῃ νά διερευνήση τά έσχατα προβλήματα τής κριτικής τής γνώσης. 'Ο τρόπος προσέγγισης τῶν προβλημάτων είναι βέβαια έμπειρικός καί μαζί καθιερώνει μιάν άναμφόβολη νέη τής έμπειριστικής θεώρησης τῶν πραγμάτων.

(IV) ΕΠΙΚΤΗΤΗ ΓΝΩΣΗ

Τό βασικό καί άποφασιστικό πρόβλημα για κάθε θεωρύα τής γνώσης είναι βέβαια τό πρόβλημα τής άρχης, τής χρονικής καί τής γενετικής άρχης τῶν έννοιῶν, τῶν ίδεῶν ή παραστάσεών μας. 'Επειδή κατά τόν Locke ό δρος "παράσταση" (idea) περιλαμβάνει κάθε αίσθηση καί ἀντίληψη, κα-

θε παράσταση μνήμης, φαντασίας καί κάθε όντειρική παράσταση μέ τό συγκεκριμένο υόντημα καί ἐπιπλέον ἔννοιες καί λογικά σχήματα σκέψης κάθε εἴδους, δέν εἶναι τολμηρό νά ύποστηρίζεται ὅτι ού λέεις ἡ παραστάσεις μας ἀποτελοῦν ὅλο τό ύλικό κάθε δυνατής γνώσης μας. Τό ἐρώτημα εἶναι ἀπό πού πηγάζουν αύτές οι παραστάσεις. Γιά νά ἀπαντήσῃ ὁ Locke σ' αύτό τό ἐρώτημα ἔπρεπε νά ἀντιμετωπίση τήν θεωρία γιά τίς ἔμφυτες ἔννοιες ή ὅποια ἔγινε γνωστή προπάντων μέσα ἀπό τή σκέψη τοῦ Descartes. 'Η ἐπίθεσή του ὅμως ἐνάντια στήν ἔμφυτη γνώση δέν ἔπρεπε νά θεωρίται ὅτι ἀπευθύνεται προσωπικά ἐναντίον μόνον τοῦ Descartes. 'Ο Πλάτων καί οἱ Σταῦκος, ὁ Αύγουστος καί οἱ πλατωνισταί τῆς Σχολῆς τοῦ Cambridge¹ εἶχαν προβάλει τέτοιες ἀπόψεις. 'Ο Locke λοιπόν ἐπιτίθεται ούσιαστικά ἐνάντια στή θεωρία ὅτι ὁ ἀνθρωπος μπαίνει στή ζωή προικισμένος ἀπό τήν ἕδη του τή φύση μέ ὄρισμένες ἔτοιμες ἔννοιες καί βασικές προτάσεις, μέ λογικές ἀρχές σαφεῖς ἀπό μόνες τους καί ἡθικές ἀρχές πού ή ψυχή τίς συνειδητοποιεῖ ἐκ τῶν ὑστέρων καί τίς κάνει άτημα της. Αύτός ἀρνεῖται μιά τέτοια ὑπόθεση ἡς ἀδικαιολόγητη : δέν ύπάρχουν καθόλου ἔμφυτες ἔννοιες ή βασικές ἀρχές ἀλλά κάθεται πού συνιστᾶ τή γνώση ἀνάγεται στήν ἐμπειρία.

'Η ἔρευνα ὅμως τοῦ Locke δέν περιορίζεται σέ ἀπλή πολεμική ἐναντίον τῆς θεωρίας τῶν ἔμφυτων ἐννοιῶν. 'Η ἔρευνα τοῦ προβλήματος τῆς ἀρχῆς τῶν παραστάσεών μας κατανέμεται σέ δύο μέρη : (1) πολεμική κατά τῆς ὄρθιολγιστικῆς θέσης, ἀρνητική δηλαδή καί κριτική στάση πού ἔχει σκοπό νά ἀναιρέσῃ τή διδασκαλία περύ τῶν ἔμφυτων ὑδεῖν, καί (2). θετική στάση πού ἔχει σκοπό νά ἀντιτείνῃ συστηματικά καί καθαρά τήν ἀποφη ὅτι ή ἀρχή τῶν παραστάσεών μας εἶναι σαφῶς ἐμπειρική.

1. 'Ο G.v.Hertling, J.Locke und die Schule von Cambridge, 1892 ύποστηριξε ὅτι ὁ Locke εἶχε προπάντων ὑπόφη τήν καρτεσιανή σχολή στήν θεωρίες τῆς ὅποιας ἔβλεπε τόν πιερό ἐπικίνδυνο ἔχθρο τοῦ ἐμπειρισμοῦ, ἀλλά δέν πρέπει νά ύποτιμούμε τήν παρουσία βρεταννῶν φιλοσόφων ού ὅποιοι ἀπετέλεσαν στόχον τῆς πολεμικῆς τοῦ Locke, γιατί αύτοί διέδιδαν ἔξω ἀπό τήν ἡπειρωτική Εὐρώπη τήν θεωρία περύ ἔμφυτων ὑδεῖν (βλ. J.W.Yolton, John Locke and the Way of Ideas, Oxford 1956). Τό Essay I, 3 15 ἀναφέρεται λ.χ. σαφῶς στόν Herbert τοῦ Cherbury.